

Mezi zoologickou zahradou a univerzitou, mezi Berlínem a Prahou

Ladislav Futtera

Jak estetik Josef Durdík roku 1875, tak i o dva roky později přírodovědec Bohuslav Bauše se při návštěvě Berlína, rychle se rozrůstající metropole mladého císařství, rozplývali nad tamější zoologickou zahradou (s. 5–6). Na počátku roku 1879 se však jazykovědec Jan Gebauer nepřijel obdivovat zvířeně v Tierparku, nýbrž mířil za Vatroslavem Jagićem, profesorem slavistiky na berlínské univerzitě, studovat *Žaltář wittenberský* (s. 13). Právě evokací Gebauerovy cesty začíná výklad monografie Michala Topora *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914*. Na dalších 350 stránkách, v šesti chronologicky vymezených kapitolách, jsou vyčerpávajícím způsobem představeny kontakty filologů původem z českých zemí (tedy jak z Čech, formovaných především pražským univerzitním prostředím, tak z Moravy, ovlivněných výrazněji vlivem Vídně, jak českého, tak německého obcovacího jazyka) s berlínským akademickým prostředím. V první řadě jsou sledovány studijní a badatelské pobyty na berlínské univerzitě, avšak komentovány jsou i články referující o aktivitách berlínských akademiků v českém prostředí, případně vědecké projekty, především časopisy, na jejichž stránkách se setkávali jak berlínští, tak (zvláště) pražští filologové, zmiňme především *Euphorion*, redigovaný Augustem Sauerem, profesorem pražské německé univerzity, a čtrnáctideník *Das literarische Echo*, kam pravidelnými reflexemi českých kulturních a literárněvědných aktivit přispívali Arnošt Kraus, Jaroslav Kamper nebo Arne Novák.

Záběr na celou filologii je jistě značný (a to se výkladem mihnou i historik Josef Pekař či právník Kamil Zeman, tedy pozdější spisovatel Ivan Olbracht), avšak zcela oprávněný. *Berlínské epizody* časovým vymezením spadají do období, kdy se od tradičně dominantní klasické filologie postupně emancipují a dále rozčleňují filologie moderní, samostatný německý seminář vzniká v Berlíně až roku 1887 (s. 45). Čeští studenti, chtějíce v krátkém čase shlédnout to nejlepší, co mohla berlínská univerzita nabídnout, navíc bez ohledu na vlastní hlavní obor vyhledávali germanistické přednášky Ericha Schmidta, filozofické Wilhelma Diltheye, anebo (pakliže byli české národnosti) se sešli na slavistice u Aleksandra Brücknera. Z hlediska zastoupení podle jednotlivých oborů však Berlín nejvýrazněji a nejpočetněji (vcelku logicky) lákal germanisty, po nichž následovali orientalisté, nescházeli však ani klasičtí filologové a zajímavou kapitolou jsou i pobyty židovských studentů, navštěvujících hebraistická studia, jež jim měla otevřít cestu k rabínskému úřadu.

Monografie je založena na důkladném, vskutku zevrubném a svědomitém studiu pramenů. Základ výzkumu tvoří seznamy zaměstnanců a studentů pro jednotlivá léta a dále osobní dokumentace jednotlivých studentů z archivu Humboldtovy univerzity. Místy dosti torzovitý pramen úřední povahy, s jehož pomocí lze podle uvedeného domicilu určit studenty původem z českých zemí a v lepším případě i dohledat navštěvované přednášky a semináře, je konfrontován s korespondencí studentů, osob-

ními zápisky, poznámkami, vzpomínkami, případně i s jejich pozdější publicistickou a vědeckou prací, pokud se nějak dotýká berlínského prostředí. Samozřejmě takovýto typ pramenů je k dispozici pouze u zlomku osob, které prošly berlínskou univerzitou. Třebaže ke Sprévě mířili v prvé řadě studenti německé univerzity, jejich životní osudy zůstávají s ohledem na dochované prameny namnoze v šeru, slovo tak dostávají především vyslanci českého vysokého učení. Ačkoli „výčet jako základ dalších operací vede k tomu, že budoucí hvězdy disciplín se ocitnou v jedné řadě s těmi, o nichž dnes nejednou není známo téměř nic“ (s. 7), v praxi se právě díky dochované pramenné základně čtenář dozví přece jen o poznání víc o osobách, které mu jsou poněkud známější, tedy o pozdějších reprezentantech etnicky české vědy. Ze zástupců pražské německé univerzity stojí za pozornost především Richard Rosenbaum, který se brzy po příchodu do Berlína dostal do úzkého kontaktu s Erichem Schmidtem a přispíval do jím řízených *Jahresberichte für neuere deutsche Litteraturgeschichte* (s. 68). Toporova práce je z hlediska využitých pramenů cenná zvláště prezentováním nevydané korespondence Arne Nováka s rodiči a dopisů Otokara Fischera matce, jež jsou částečně uloženy v dosud nezpracovaném fondu Josefa Fischera v Národním archivu (s. 179). Ke slovu se ale dostanou i reflexe Jana Jakubce, Miloslava Hýska, Hugo Siebenscheina, Karla Hikla a dalších.

Právě jména Arne Nováka a Otokara Fischera nejen v době berlínského pobytu, ale i připomínkami jejich pozdějších aktivit v akademické sféře, jež na podněty, jichž se jim dostalo na berlínské univerzitě, navazují, procházejí napříč celou druhou polovinou monografie. *Berlínské epizody* tak stojí mimo jiné za pozornost i jako příležitost zmapovat ranou fázi kariéry těchto významných reprezentantů české bohemistiky a germanistiky první poloviny 20. století z perspektivy germanistického školení, z něhož vědomě čerpali po celou kariéru.

I když se některé postavy množstvím zachovaných pramenů derou do popředí, jako celek skýtá kniha bohatou mozaiku osudů, motivací a strategií, s nimiž studující k berlínské peregrinaci přistupovali. Vedle Nováka, jenž se pomalu připravoval na dizertaci, k níž čerpal v Berlíně podněty, zamířil do téhož města Fischer ve chvíli, kdy již měl svou dizertaci odevzdanou do tisku a berlínskou cestu chápal jako obohacení nad rámec dosavadních studií, jež by mohl v budoucnu zužitkovat při habilitačním řízení. K habilitaci měl pobyt v Berlíně napomoci i Janu Jakubcovi nebo Otakar Jiránimu, Gustav Weiner či Isidor Pollak naopak mířili k rabínskému úřadu (s. 353–354). Obdobné mnohohlasí se rozléhá i při způsobech trávení času — proti Fischerovi a Josefu Pekařovi, kteří s oblibou navštěvovali rozličná kavárenská zařízení (a žoviálně se o nich šířili ve své korespondenci), stojí pečlivý student Novák ujišťující neustále rodiče o své péli.

Kromě rozličných typů studentů jsou zde prostřednictvím jejich reflexí představeni i vyučující. Mimo vnější charakteristiky kladných a záporných rysů stojí však za pozornost otázka jejich metody, tematizovaná ať již v přímých ohlasech, anebo nepřímě, například v tématech zadávaných seminárních prací. Na povrch se tak dostává spor mezi přístupem filologickým a historickým a debata o metodách literární historie, která by byla nezávislá jak na klasickém filologickém rozboru, tak na přísném vršení historických faktů a jež by v duchu Diltheyova učení zdůrazňovala básnické tvoření jako výsledek „živé zkušenosti“ (s. 108). Ruku v ruce s emancipací literární historie od filologie jde také rozvoj zájmu o novější literaturu. Zatímco literární vědci

tradičního filologického školení, jež sjednocovalo lingvistická a literárněvědná studia, upřednostňovali témata ze starší literatury, Arne Novák nadšeně referoval o semináři literární kritiky u Maxe Herrmanna, věnovaném Gerhartu Hauptmannovi (s. 127). Již po návratu do Prahy se pak kriticky vyslovil vůči tezím Richarda Moritze Meyera brojícím proti upozadování starší literatury a plédujícím pro návrat k tradičnímu jednotícímu pojetí filologie. Proti němu kladl Novák požadavek „přesného vyhraničení studia literárního a jazykového“ (s. 291–292).

Zvláštní pozornost si jistě zasluhují i osobní vazby mezi českým a berlínským prostředím. Studenty odjíždějící do Berlína vybavovali jejich pražští profesori doporučujícími listy, které měly svoji váhu, zvláště když se jejich prostřednictvím na své bývalé vyučující obraceli bývalí žáci. Tak jako otevíralo Arnoštu Krausovi dveře doporučení profesora německé univerzity Johanna Kelleho (s. 31), přijímali Max Roediger a Erich Schmidt přátelsky studenty z české univerzity vybavené Krausovým doporučením, titíž dva pak s porozuměním (Roediger dokonce prý s dojetím) přijali i doporučující dopisy od Arne Nováka, jimiž se prokázal Karel Hikl (s. 311–312).

Konečně nelze zapomenout ani na Berlín. Respektive i Berlínů je zde vlastně několik a především z pohledu historika je zajímavé sledovat, kterak čeští autoři píšící o „naduřelém, nechutném Berlíně“, jako Antonín Hubka (s. 223), Jan Jakubec se pohyboval ve městě, kde „[z]brani [...] stavějí pravé oltáře“ (s. 106), naopak pisatel ukrytý pod šifrou M. V. se rozplýval, vždyt „[p]ozoruješ-li reliéfy na vítězném sloupu a Victorii vysoko ve vzduchu se vznášející, mimoděk jsi stržen do slavnostní nálady, která ze všeho vane“ (s. 104). Kromě vnějškové výzdoby (a jejího rozporuplného hodnocení) je zde modelován i obraz bohaté berlínské kultury: pro F. V. Krejčího byl Berlín střediskem naturalistických spisovatelů (s. 67), milovník divadla Otokar Fischer se pak rozepisoval o dojmech ze shlédnutých dramát, v prvé řadě Hauptmannových (s. 189). Fischer pak dává čtenáři nahlédnout i do zákulisí mezinárodního ženského kongresu (s. 197–198), čímž se připomíná ženská emancipace coby jedno z klíčových témat moderny, které proniklo i mezi berlínské studenty. Nejen Fischer, ale i Novák či germanista Alois Gregor ve svých reflexích zaznamenávají přítomnost žen v posluchárnách i počínání profesora germanistiky Gustava Roetheho, jenž je ze svých přednášek vykazoval i v době, kdy již bylo studium žen oficiálně povoleno, za což se stal vděčným terčem berlínských karikaturistů a jeho počínání sarkasticky glosovaly i pražské *Ženské listy*, redigované Eliškou Krásnohorskou (s. 284). Jak vidno, množství inspirativního materiálu v *Berlínských epizodách* nalezne i historik kulturních a sociálních dějin.

O něco menší, než by si zasluhovala, respektive poněkud nevyrovnaná pozornost je věnována výchozí situaci studentů, metodologickým východiskům, s nimiž se měli možnost setkávat na svých domácích působištích (v praxi především na pražské české a německé univerzitě). Nechybí zmínky o předmětech, jež absolvovali bezprostředně před odjezdem do Berlína i po svém návratu (pečlivou rešerši pramenů Topor provedl i v archivu Univerzity Karlovy), přesto by nebylo od věci připojit stručnou charakteristiku přístupů i jejich pražských vyučujících, podobně jako je představena metoda berlínských filologů. Obdobným způsobem jsou zde prezentováni zakladatelé semináře pro německou filologii na pražské univerzitě z roku 1874 Johann Kelle a Ernst Martin, především však proto, že sami část svých studií v předchozích dekádách strávili v Berlíně (s. 19–21), avšak například Václav Emanuel Mourek, jenž zásadním

způsobem formoval podobu pražské germanistiky na české univerzitě na sklonku 19. století, je uváděn na scénu pouze v krátkých (druhdy ironických) poznámkách studentů (např. na s. 134 kritická reflexe od Arne Nováka), klady a slabiny jeho vědecké práce jsou představeny až ex post citáty z nekrologu, který Mourkovi věnoval Josef Janko (s. 319–320). V případě pražské germanistiky, odkud se rekrutoval největší počet studentů, se nabízí konfrontace s prací Lenky Vodrážkové-Pokorné *Die Prager Germanistik nach 1882*.¹ Obě monografie představují, každá z vlastního úhlu pohledu, vskutku plastický a vyčerpávající vhled do situace pražské germanistiky na obou univerzitách (vcelku konstituované stolice na německém vysokém učení a nově budovaného semináře na univerzitě české).

Na příkladu pozdního připomenutí osobnosti Mourkovy se ukazuje možná slabina práce. Aniž by tím měla být snižována vskutku obdivuhodná práce s širokou pramenovou základnou, nelze se zbavit dojmu, že zde chybí syntetizující slovo historika, který by občas vystoupil před hradbu pramenů, za nimiž se jinak skrývá. Práce má spíše podobu sbírky citátů a parafrází z pramenů, Topor výslovně hovoří o „výkladu — koláži“ (s. 123), ovšem tato „regesta diplomatica nec non epistolaria“ postrádají komentář, důkladnou pramenovou interpretaci, která teprve korunuje předchozí, sebepečlivější heuristiku a kritiku. Snaha vysvětlit stylizaci Arne Nováka v dopisech Růženě Svobodové, kde ironizoval filologickou průpravu, jako doklad pro „dobově rostoucí napětí (či distanci) mezi filologickou (disciplinární) interpretační rutinou a probuzeným vykladačským sebe-vědomím některých básníků“ (s. 151) je ojedinělým případem interpretace. Na jiných místech (zvláště, když to dovolí bohatství pramenové základny) následuje sled místy značně rozsáhlých citací. Tento postup je jistě legitimní, ovšem čtenář se nedočká dostatečného shrnutí nejpodstatnějších zjištění. Rovněž místo závěru je přiřazen toliko stručný souhrn, jenž se omezuje toliko na proklamovaný „chrono-figurální přehled“ (s. 353–356), tedy na shrnutí českých studentů, kteří se zapsali na berlínskou univerzitu v jednotlivých časových obdobích. Kniha vskutku obsahuje potenciál postulovaný Toporem v předmluvě, totiž „rekonstruovat, resp. novými postřehy ozřejmit zjevné i tušené (nejednou přetržité) kontinuity“, vlivy učitelů na studenty, přebírání vzorů atd., atd. (s. 8), leč čtenáři není poskytnuto mnoho opěrných bodů a nezbývá mu, než aby tyto postuláty z přehršle materiálu prosíval sám.

Pouze náznakově je představen hlubší kontext, který by osvětlil mnohé motivace protagonistů knihy. Např. k roku 1898 jsou prezentovány Gollova a Pekařova polemika vůči berlínskému profesoru Theodoru Mommsenovi, jenž označil Čechy a Poláky za „apoštoly barbarství“, i přednáška dalšího berlínského profesora, klasického filologa Ulricha von Wilamowitz-Moellendorff, jenž některé Mommsenovy teze převzal (s. 96). Zcela však chybí jakákoli (samozřejmě vzhledem k zaměření práce velice stručná) zmínka o Badeního jazykových nařízeních a o následných bouřích v německých nacionálních kruzích, na něž tato polemika navazovala.² Je zjevné, že Topor počítá s poučeným čtenářem, který si je schopen nedořečené náznaky doplnit. Je však škoda, že tematicky jistě přínosná práce se tak omezuje na extrémně úzký okruh čtenářů.

1 Srov. Vodrážková-Pokorná, Lenka: *Prager Germanistik nach 1882*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2007.

2 Srov. např. Urban, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda, Praha 1982, zvl. s. 460–465.

Přehršel citátů je pak místy až na škodu čtenářova pohodlí, zvláště nápadné je nadužívání uvozovek, jež zdůrazňují citátovost i u izolovaných pojmů, jež by v textu plnohodnotně fungovaly jako parafráze pramenů, nadto se povětšinou jedná o překlady z německy psaných zdrojů. Srov. např. výrazy filolog a filozof ve větách: „Počátkem devadesátých let v Berlíně pobýval jediný ‚filolog‘ zapsaný v univerzitní administrativní dokumentaci s atributem ‚Böhmen‘, a sice již zmíněný Berthold Hömig. Filologické (klasicko-orientalistické) zaměření měl též ‚filozof‘ Raffael Gugenheimer [...]“ (s. 59). Neadekvátní je pak užití německé zkratky při zmínce o „Kelleho přednášce o ‚nhd.‘ gramatice“ (s. 67), zatímco o dvacet stránek dříve se v souvislosti s toutéž přednáškou hovoří o „novohornoněmecké gramatice“ (s. 46).

Za poněkud problematické je pak rovněž nutno považovat důsledné lpění na chronologickém výkladu, jemuž je podřízeno i strukturování kapitol (až na úvodní oddíly jsou jednotlivé kapitoly i podkapitoly ztotožněny s jednotlivými roky). Tento způsob členění vnějškově připomíná první svazek *Dějin nové moderny*.³ Tak jako se *Dějinám* dařilo vedle sebe poskládat díla kanonická i zapomenutá, deflují i zde pozdější vůdčí osobnosti české vědy v sousedství osob neznámých. Je však značný rozdíl v aplikaci chronologického hlediska na práci literárněhistorickou, jejíž autoři přiznaně rezignují „na úplnost, která není nikdy dosažitelná a která je jen mýtem o celistvosti, hluboko zahnížděným v evropském myšlení“,⁴ a v jednotlivých dílčích sondách se snaží spíše postihnout „Zeitgeist“, základní myšlenkové okruhy, jež ve společnosti a kultuře v daný rok rezonovaly, a monografii historiografickou, která hodlá „představit — v mezích možného, dostupného, resp. nalezeného — všechny české a moravské protagonisty studentské a jiné mobility, kteří zamířili do Berlína jako do střediska rozvoje filologicky fundovaných oborů“ (s. 7). Výsledkem jistě ambiciózní snahy je však místy analistický zápis, kde pod vrocením následují citáty z korespondence, deníků, souhrn odborných článků, navštívených přednášek, jak šly za sebou měsíc po měsíci.

Třebaže monografie nezachycuje pouze studijní a badatelské cesty na berlínskou univerzitu, leží právě univerzitní život v centru její pozornosti, bylo by proto logičtější, i při zachování chronologického výkladu, členění nikoli na roky kalendářní, nýbrž akademické. Určitý náznak tohoto přístupu je v kapitolách čtvrté až šesté, které začínají na podzim zvoleného roku (1903, 1905 a 1908) a končí v létě (1905, 1908, 1914). V praxi jsou ale pouze léta 1903, 1905 a 1908 rozdělena do dvou podkapitol, ostatní roky jsou opět zahrnuty do jediné podkapitoly odpovídající kalendářnímu roku. Pobytí studentů v zimním semestru jsou tak zbytečně rozdělovány do dvou celků, navíc mnozí studenti přijeli na celý akademický rok, uprostřed podkapitoly tak dochází k výrazné proměně sledovaných osob.

Značná závislost na jednom z „totemů kmene historiků“ působí zvláště rušivě v pasážích, kde je ucelený výklad věnovaný jednomu tématu (jediné osobnosti) proložen tematicky zcela nesouvisející, leč chronologicky adekvátní poznámkou. Jestliže

3 Papoušek, Vladimír et al.: *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905–1923*. Academia, Praha 2010.

4 Těmito slovy Vladimír Papoušek otevírá druhý svazek *Dějin nové moderny*, který metodu ročních sond opouští, formulace je však vztažena na oba svazky (Papoušek, Vladimír et al.: *Dějiny nové moderny 2. Lomy vertikál. Česká literatura v letech 1924–1934*. Academia, Praha 2014, s. 9).

dlouhé pasáže citátů z korespondence Arne Nováka rodičům příhodně souzní s rovněž rodičovskými dopisy Kamila Zemana (čili Ivana Olbrachta) a dohromady nabízejí plastický pohled na dění na berlínské univerzitě z perspektivy filologa a právníka (s. 123–158), pak korespondence Jana Krejčího, toho času v Berlíně, s Josefem Pekařem, je náhle přerušena odstavcem o přednášce orientalisty Justina Václava Práška věnované berlínskému archeologovi Ernstu Curtiovi (s. 83–84).

Chronologická posloupnost je prolomena pouze u studentů, kteří se v Berlíně objevili na krátkou dobu a svými dalšími osudy již do dějin česko-berlínských filologických styků nezasáhli. V těchto případech jsou často marginální vědomosti o životech jednotlivých studentů shrnuty do ucelených, velmi cenných medailonů, kdy vskutku „nabývá každé alespoň skromné osvětlení té které figury významu takřka lexikografického“ (s. 7), a třebaže se zde autor tomuto označení poněkud zdráhá, učinil výrazný kus práce i směrem k prosopografické analýze studentů, která by si jistě rovněž zasloužila další rozpracování (např. statistické vyjádření jak z hlediska sociálního, geografického a etnického původu, tak dalšího uplatnění apod.).

Vůči třídění látky z chronologického hlediska nelze jistě a priori vznášet námitky, bylo by však snad ku prospěchu věci, kdyby byly prameny členěny i s ohledem na tematickou příbuznost (např. představení života studentů v Berlíně po jednotlivých semestrech, až poté na závěr každého semestrálního cyklu věnovat pozornost edičním počínům, článkům, přednáškám apod.). V prvé řadě by pak monografii výrazně napomohlo připojení obsáhlejšího závěru, který by materiál shrnul a nabídl některé možnosti, jak na něj nahlížet.

Berlínské epizody jsou však jistě přínosnou a poučnou materiálovou, žel druhdy nedořečenou prací pro bohemisty a germanisty, ale třeba i hebraisty či orientalisty, respektive pro dějiny jejich oborů v českých zemích. A samozřejmě si na své přijdou i historikové. Témat, která tato monografie otevírá, je mnoho, zde mohla být naznačena pouze některá. Doufejme, že se tak stane „povzbuzením (a pomůckou) k dalšímu poznávání“, s kterýmžto přáním Michal Topor text uzavírá (s. 356).

AD:

Michal Topor: *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914*. Institut pro studium literatury, Praha 2015. 398 s.